

PSYCHOLOGY

Результати експериментального вивчення провідних чинників розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів та методики діагностики широкого спектру рис особистості і поведінки

О. І. Бурч

Аспірантка кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
Corresponding author. E-mail: burch-o@ukr.net

Paper received 25.08.17; Accepted for publication 01.09.17.

Анотація. У статті проаналізовані результати експериментального вивчення провідних чинників розвитку професійної ідентичності та її структурних компонентів у майбутніх практичних психологів а також висвітлені методики діагностики широкого спектру рис особистості і поведінки. Досліджено сприйняття студентами психологами себе після закінчення вищого навчального закладу. Вивчені способи поведінки особистості в кризових ситуаціях з метою детальнішого аналізу досліджуваного феномену кризи ідентичності.

Ключові слова: професійна ідентичність, особистість, майбутній психолог, поведінка, розвиток.

Вступ. Основним завданням констатувального експерименту було дослідження процесу розвитку професійної ідентичності як багатоаспектного і багаторівневого феномену, виявлення особливостей співвідношення її структурних компонентів та їх динаміки у майбутніх практичних психологів на етапі професійної підготовки. Також важливим і доцільним вважаємо виявлення провідних чинників, що сприяють розвитку професійної ідентичності на всіх етапах професійного становлення.

В результаті теоретичного аналізу заявленої проблеми було відзначено зростання інтересу до процесу професійно-особистісної підготовки майбутніх фахівців у галузі психології. Розв'язання проблеми підготовки практичного психолога зумовили визначення основних вимог до змісту освіти практичних психологів, розробку концепції професійної підготовки психолога та створення моделі його особистості, ціннісно-сміслових та мотиваційних аспектів професіоналізації психологів, особливостей розвитку особистості психолога-практика в процесі професійної підготовки.

Особи, що переживають кризу ідентичності часто характеризуються як тривожні, емоційно занепокоєні, напружені, їм властиві переживання та реакції деструктивного характеру, невротичні риси, неадекватна самооцінка, підозра, іноді конформізм, емоційна нестійкість, низький самоконтроль.

Для вивчення домінуючих способів поведінки особистості в кризових ситуаціях з метою детальнішого аналізу досліджуваного феномену кризи ідентичності використовувалися методики "Налаштованість особистості до конфліктної поведінки" К. Томаса, адаптований Н. Грیشиною, методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту В. В. Бойко.

Короткий огляд публікацій по темі. Ряд науковців вказують на доцільність запровадження особистісно зорієнтованого навчання, що дозволить оптимізувати процес професійної підготовки та створити відповідні умови для самопізнання та самореалізації особистості (Г. Балл, І. Бех, Г. Костюк, С. Максименко, Н. Рибаківа, В. Рибалка, В. Семиченко та ін.). Разом з тим, серед робіт, що присвячені вивченню проблематики професійної іде-

нтичності, зокрема особливостей її становлення у студентів-психологів, не виявлено чіткої лінії дослідження даного феномену як самостійного структурного явища у єдності відповідних компонентів, що забезпечується процесами професійного усвідомлення та сформованістю образу "Я", не досліджено динаміку розвитку когнітивної, емоційно-оцінної та поведінкової його складових на різних курсах навчання та не обґрунтовано чинники розвитку професійної ідентичності.

Що стосується досліджень психологічних особливостей кризи ідентичності застосований опитувальник 16PF Р. Кеттелла, який охоплює широкий спектр особистісних рис пов'язаних з даним феноменом [1]. Різноманітні форми 16PF опитувальника є найбільш відомими засобом експрес-діагностики особистості. Вони використовуються в усіх випадках, коли необхідне знання індивідуально-психологічних особливостей. Опитувальник діагностує риси особистості, які Р.Б.Кеттелл називає конституційними факторами. Вивчення динамічних факторів – мотивів, потреб, інтересів, цінностей – вимагає застосування інших методів.

У дослідженні конфліктних явищ К.Томас робить акцент на зміну ставлення до традиційного розгляду конфлікту, вказуючи, що на ранніх етапах його дослідження широко використовується термін "розв'язання конфлікту". Вчений підкреслює, що цей термін передбачає можливість і необхідність розв'язання конфлікту. Метою розв'язання конфлікту, таким чином, був ідеальний безконфліктний стан, де люди перебувають у повній гармонії. Останнім часом ставлення спеціалістів до даного аспекту суттєво змінилося. Це викликано, на думку К.Томаса двома обставинами: усвідомленням марності зусиль у розв'язанні конфлікту і збільшенням кількості досліджень, що вказують на позитивні функції конфлікту.

Мета. Провести аналіз результатів експериментального вивчення професійної ідентичності майбутніх практичних психологів та дослідити методики діагностики широкого спектру рис особистості і поведінки.

Матеріали і методи. У результаті кількісної та якісної обробки матеріалів констатувального етапу дос-

лідження, їх аналізу та узагальнення, ми виявили особливості образу "Я" студентів-психологів 1-го, 2-го, 3-го курсів та його зміни у процесі професійної підготовки. Використавши з цією метою методику "Хто Я?" М. Куна і Т. Макпартленда, яка передбачала наявність 20-ти відповідей на представлене запитання, ми виявили наступні тенденції.

Загальна кількість відповідей обстежуваних змінювалася від 11 до 20 на першому курсі, від 13 до 20 – на другому та від 18 до 20 – на третьому курсі, що свідчить про певну когнітивну ускладненість образу "Я" із збільшенням терміну навчання у ВНЗ.

Отримані самохарактеристики було розподілено на об'єктивні, емоційні та професійні, що надалі трактуватимуться нами як складові або компоненти образу "Я". До самохарактеристик об'єктивного типу ми віднесли відповіді: "людина", "особистість", "друг", "донька/син", "сестра/брат", "дівчина/хлопець", "майбутня дружина/чоловік", "кума" тощо. До емоційних самохарактеристик ми віднесли відповіді по типу "мрійлива", "емпатійна", "доброзичлива", "весела", "енергійна", "серйозна", "любляча", "товариська", "врівноважена", "хороша" і т.п. Професійний компонент образу "Я" відображався у відповідях відповідного спрямування: "студент", "майбутній психолог", "психолог", "майбутній фахівець", "консультант", "професіонал" тощо.

Розподіл об'єктивних, емоційних і професійних компонентів Я-образу у студентів-психологів показав наступні тенденції: у своїх самоописах студенти 1-го, 2-го та 3-го курсів частіше використовують поняття, що становлять зміст емоційного компоненту (51%, 45% і 48% відповідно). Рідше зустрічаються об'єктивні поняття (22% на 1-му курсі, 25% та 24% – на 2-му і 3-му курсах). Поняття, що відображають зміст професійної складової, зустрічаються ще рідше. Співвідношення по курсах відповідно становить 6%, 8% і 13%.

У процесі нашого дослідження ми виявили наявність значної кількості негативних конструктів на 1-му та 3-му курсах. У першому випадку це може бути свідченням проблемності самоусвідомлення, що зумовлено новою соціальною ситуацією, вливанням у новий колектив та нову систему навчання у ВНЗ, особистісними особливостями, невідпрацьованими комплексами, внутрішніми конфліктами тощо. Якщо ж говорити про 3-й курс, то очевидно негативні тенденції у Я-образі окремих його представників свідчать про кризу ідентичності (що є нормативною для даного вікового етапу і підтверджується окремими науковими дослідженнями [2; 3; 4; 5]), пов'язану з несформованістю життєвих і професійних перспектив, зниженням мотивації на отримання знань, особистісними характеристиками студентів, що перебувають у пошуку певних норм, орієнтирів для оцінки своєї поведінки і поведінки інших людей. Відповідно, зниження кількості негативних самохарактеристик у відповідях студентів-психологів 2-го курсу може бути пояснено тим, що діагностика у них проводилась на завершальному етапі їх участі у групах особистісного зростання, що очевидно і зумовило здебільшого позитивне самоприйняття.

Таким чином, образ "Я" у більшості опитаних ха-

рактеризується достатнім рівнем когнітивної ускладненості, а більшість суджень про себе носить виражений позитивний характер. При цьому у певній частині студентів 1-го та 3-го курсів доволі часто зустрічаються негативні самохарактеристики, що є свідчення певних особистісних проблем. Незначна кількість негативних суджень свідчить про здатність до самокритичності та адекватного самоусвідомлення.

Зважаючи на те, що сформований образ "Я" повинен містити достатню кількість когнітивних, диференційованих конструктів об'єктивного, емоційного та професійного характеру, що стосуються власної особистості, можемо розділити студентів на дві групи: представники першої характеризуються відносною чіткістю та стійкістю уявлень про себе, володіють достатнім рівнем сформованості Я-образу, що виражається в його когнітивній насиченості та наявності достатньої кількості об'єктивних, емоційних, професійних (у їх логічному співвідношенні) позитивно забарвлених конструктів. Серед першокурсників та представників другого і третього курсів таких виявилось 18%, 29% і 26% відповідно.

Представники другої групи продемонстрували недостатній рівень сформованості образу "Я", що виражалось в недостатній кількості когнітивних конструктів або їх бідності, в домінуванні лише однієї зі складових Я-образу, частоті появи самохарактеристик з негативним емоційним відтінком, суперечливості та неузгодженості окремих самоописів. Таких студентів на першому курсі виявилось 82%, на другому – 71%, на третьому – 74%.

Для дослідження рівня сформованості образу професії, що є складовою когнітивного компоненту професійної ідентичності, ми використали методику "Особисті професійні плани" Є. Климова. Вивчення наявності у студентів-психологів різних курсів професійних цілей та уявлень про шляхи і можливості їх досягнення здійснювалось шляхом визначення кількості відповідей професійного спрямування по семи пунктам особистого професійного плану (ОПП).

На думку Л. Шнейдер [6], на основі особистого професійного плану можливе також емпіричне виокремлення невираженого, пасивно-вираженого та активно-вираженого рівнів професійної ідентичності. Невиражена професійна ідентичність характеризується усвідомленням головної і ближньої професійних цілей, прагненням зрозуміти свою справу, оволодіти нею в повному об'ємі, освоїти всі трудові функції.

Виражена, активна професійна ідентичність характеризується пошуком додаткових, індивідуальних шляхів професійної підготовки, практичною реалізацією вибраних професійних цілей, самостійним і усвідомленим виконанням діяльності, самоорганізацією, формуванням свого індивідуального стилю діяльності. При цьому сьомий пункт автор пропонує розглядати як корелят стійкої професійної ідентичності.

Для опису типів поведінки людей у конфліктних ситуаціях К.Томас вважає за можливе використання двовимірної моделі регулювання конфліктів, основними змінними в якій є кооперація, пов'язана з уважністю людини до інтересів інших людей, що є втягнутими у конфлікт, і наполегливість, для якої характерним є захист власних інтересів. К.Томас вважає, що

під час уникнення конфлікту жодна зі сторін не досягає успіху, за таких форм поведінки, як конкуренція, пристосування, уникнення і компроміс, або один з учасників виграє, а інший навпаки, або обоє програють, так як йдуть на компромісні поступки. І лише в ситуації співдружності обидві сторони виявляються у вигрешній ситуації. В опитувальнику з вияву типових форм поведінки К.Томас описує кожен з п'яти перерахованих можливих варіантів 12 судженнями про поведінку індивіда у конфліктній ситуації. В різних варіантах вони згруповані в 30 пар, у кожній з яких респонденту пропонується вибрати те судження, яке є найтипівшим для характеристики його поведінки.

Методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту В.В.Бойко побудована у вигляді опитувальника, де до кожного із запитань пропонується три варіанти відповіді, кожна з яких відповідає певному виду психологічного захисту. Автор акцентує увагу на трьох:

1. Мироловність – психологічна стратегія захисту суб'єктивної реальності, в якій провідну роль відіграють інтелект і характер.

2. Уникнення – психологічна форма захисту суб'єктивної реальності, що базується на економії інтелектуальних та емоційних ресурсів.

3. Агресія – психологічна стратегія захисту суб'єктивної реальності особистості, що діє на основі інстинкту.

Для вивчення особливостей аксіосфери осіб, які переживають кризу ідентичності, використовувалася методика „Ціннісні орієнтації” М. Рокіча [7]. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовний бік спрямованості особистості і складає основу її відношень до навколишнього світу, інших людей, самої себе, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції “філософії життя”. Ця методика ґрунтується на прямому рангуванні списку цінностей. Учений розрізняє два класи цінностей: термінальні – переконання у тому, що будь-яка мета індивідуального існування вартує того, щоб до неї прагнути; інструментальні – переконання у тому, що будь-який спосіб дій чи властивість особистості є бажаним у будь-якій ситуації.

Методика ”Тривожність студентів” Ж.Тейлора [8] спрямована на вимірювання тривожності як властивості особистості є важливою насамперед, тому що вона здебільшого постійно супроводжує, детермінує та визначає поведінку суб'єкта у кризових ситуаціях. Певний рівень тривожності – природна й обов'язкова особливість активної діяльності особистості. У кожній людини існує оптимальний чи бажаний рівень тривожності – так звана корисна тривожність. Ситуативна, або реактивна тривожність як стан характеризується переживаннями суб'єктом таких емоцій: напруження, неспокій, схвильованість, знервованість. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію, може бути різним за інтенсивністю і динамічним у русі. Використання методики “Тривожність студентів” дозволило встановити рівень тривожності, який є домінуючим емоційним станом молодих людей, які перебувають у конфліктах, кризових ситуаціях.

Результати і їх обговорення. Загалом, порівняльний аналіз показників студентів-психологів різних

курсів, дозволяє стверджувати, що результати зміни образу "Я – до ВНЗ" і "Я – молодий фахівець" збільшуються по всіх факторах (оцінка, сила, активність). Найнижчі показники по всіх факторах у студентів-психологів відповідають образу "Я – до ВНЗ".

Таким чином, вдалося з'ясувати, що студенти-психологи сприймають себе після закінчення ВНЗ упевненішими в собі, більш незалежними, компетентними, активними і вольовими фахівцями, а навчання у ВНЗ сприяє позитивній динаміці професійної ідентичності.

На другому етапі нашого емпіричного дослідження ми вивчали чинники, які сприяють розвитку професійної ідентичності майбутніх фахівців у галузі психології. З цією метою ми використали множинний регресійний аналіз, який призначений для вивчення взаємозв'язку залежної змінної та декількох незалежних або вихідних змінних, і за допомогою якого була отримана кінцева модель, прогностичність якої складає 58%.

Отже, результати регресійного аналізу свідчать, що найбільш важливими чинниками, що зумовлюють розвиток професійної ідентичності майбутніх психологів, є наявність життєвих і професійних цілей, професійна складова образу "Я", самоінтерес, розвинуті вольові якості та екстравертованість особистості в процесі навчання у ВНЗ (що є показниками визначених компонентів ідентичності і свідчать про важливість формування кожного з них). Очевидно, наявність і високий рівень вираженості цих показників саме на етапі освоєння спеціальності і обумовлює успішний процес розвитку професійної ідентичності майбутніх фахівців у галузі психології.

В результаті ж вивчення психодіагностичної літератури, власних досліджень був створений комплекс надійного й валідного психодіагностичного інструментарію, адекватного цілям дослідження в який увійшли: тест-опитувальник “Налаштованість до конфліктної поведінки” К. Томаса; тест “Багатофакторне дослідження особистості Р. Кеттела; опитувальник “Домінуюча стратегія психозахисту у спілкуванні” В. Бойко, методика “Тривожність студентів” Ж. Тейлора, методика “Ціннісні орієнтації” М. Рокіча, стандартизоване “Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності” Дж. Марсія і С. Арчер з подальшим модифікованим експертним аналізом; методика “Розташування себе на умовній шкалі” Дембо-Рубінштейн.

В аналізі психодіагностичної літератури, яка діагностує різноманітні компоненти ідентичності, практично відсутня методика для вивчення якісних, формально-динамічних показників ідентичності та її кризи. З цією метою, відповідно з вимогами психометрики, було розроблено стандартизовану схему додаткового контент - аналізу інтерв'ю для діагностики переживання ідентичності та її кризи.

У процесі укладання методичних засад емпіричного дослідження враховувалась основна вимога, що ставиться до методів наукового пізнання – вони повинні давати вірогідні знання і вести до істини оптимальним шляхом. Тому здійснений нами вибір методів для емпіричної частини дослідження, зокрема окреслений пакет методик, був зумовлений нагальною потребою цілісного, комплексного охоплення й

психодіагностичного вивчення якнайширшого діапазону основних аспектів переживання ідентичності та її кризи.

Висновки. Професійне навчання є основою формування професійної ідентичності, оскільки у студентському віці починають формуватися основні ідентифікаційні характеристики, що виражають приналежність людини до певної професії.

Психологічний зміст професійної ідентичності студентів-психологів виявляється в таких характеристиках, як сформованість образу "Я" та образу професії (когнітивний компонент), позитивне самоствалення (емоційно-оцінний компонент), здатність до цілепокладання, осмисленого сприйняття життя, активного прояву себе представником професійної спільноти (поведінковий компонент). Організація експерименту дозволила забезпечити комплексне дослідження даних компонентів, особливості прояву яких залежать від курсу навчання та індивідуальних особливостей

студентів-психологів.

Особливостями досягнутої професійної ідентичності майбутніх психологів є сформованість основних її структурних компонентів, наявність професійних цілей, спрямованості і тимчасової перспективи, мотивації на отримання професійних знань, відчуття достатньої свободи вибору при побудові майбутнього відповідно до своїх цілей і уявлень. Відповідно кризові тенденції в ідентичності характеризуються розмитістю Я-образу, наявністю негативних самохарактеристик та негативного самоствалення, відсутність стійких професійних цілей, цінностей, перспектив, переконань і бажання їх активно формувати.

Серед чинників, що детермінують розвиток професійної ідентичності студентів-психологів, можна виокремити наявність життєвих і професійних цілей, професійну складову образу "Я", самоінтерес, розвинуті вольові якості та екстравертованість особистості в процесі навчання у ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. – Самара: Издательский Дом «Бахрах – М», 2001. – 672 с.
2. Антонова Н. В. Личностная идентичность современного педагога и особенности его общения / Н. В. Антонова // Вопросы психологии. – 1997. – № 6. – С. 23–29.
3. Буйкас Т. М. О проблемах становления чувства самоидентичности у студентов-психологов / Т. М. Буйкас // Вестник Московского Университета : Серия 14 "Психология". – 2000. – № 1. – С. 56–62.
4. Титаренко Т. М. Життєва криза очима психолога / Т. М. Титаренко // Психологія життєвої кризи, 1998. – С. 8–38.
5. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон. – М., 1996. – 344 с.
6. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность : теория, эксперимент, тренинг, 2004. – 600 с.
7. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Мистецтво взаєморозуміння. – К.: Веселка, 1998. – 211с.
8. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. – Питербург, 2002. – 752 с.
9. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. – М.: Издательство АН СССР, 1957. – 328 с.

REFERENCES

1. Rajgorodskij D. Y. Practical psychoactivator. it is Samara: Publishing House "Bahrah is M", 2001. – 672 p.
2. Antonova N. V. the Personality identity of modern teacher and features of his communication / of N. V. Antonova // Questions of psychology. - 1997. - № 6. - p. 23-29.
3. Buyakas T. M. About the problems of becoming of sense of identity for the students-psychologists / of T. M. Buyakas // Announcer of Moscow University : Series 14 "Psychology". - 2000. - № 1. - p. 56-62.
4. Titarenko T. M. the Vital crisis by the eyes of psychologist / T. M. Titarenko // Psychology of vital crisis, 1998. - p. 8-38.
5. Arikson E. Identity : youth and crisis / of E. Arikson - M., 1996. - 344 p.
6. Schneider L. B. the Professional identity : theory, experiment, training, 2004 - 600 p.
7. Semichenko V.A., Zasluzhenyuk V.S. Art of the mutual understanding. - K.: Stinkhorn, 1998. – 211p.
8. Ilyin E.P. Emotions and feeling – Piterburg, 2002. - 752 p.
9. Rubinstein S.L. Life and consciousness. - M.: publishing House AN the USSR, 1957. - 328 p.

Results of experimental study of leading factors of development of professional identity of future practical psychologists and methodology of diagnostics of wide spectrum of lines of personality and behavior

O. I. Burch

Abstract. In the article the analysed results of experimental study of leading factors of development of professional identity and her structural components in future practical psychologists and also lighted up methodologies of diagnostics of wide spectrum of lines of personality and behavior. Perception is investigational students by psychologists itself after completion higher educational establishment. The studied methods of behavior of personality are in crisis situations with the aim of more detailed analysis of the investigated phenomenon of crisis of identity.

Keywords: professional identity, personality, future psychologist, behavior, development.

Результаты экспериментального изучения ведущих факторов развития профессиональной идентичности будущих практических психологов и методики диагностики широкого спектра черт личности и поведения

O. И. Бурч

Аннотация. В статье проанализированные результаты экспериментального изучения ведущих факторов развития профессиональной идентичности и ее структурных компонентов в будущих практических психологов а также освещенные методики диагностики широкого спектра черт личности и поведения. Исследовано восприятие студентами психологами себя после окончания высшего учебного заведения. Изученные способы поведения личности в кризисных ситуациях с целью более детального анализа исследуемого феномена кризиса идентичности.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, личность, будущий психолог, поведение, развитие.